CYKL: HISTORIA POLSKI

Polskie dziedzictwo Humania

Potoccy, szkoła bazylianów, Zofiówka i ślady Polaków nad Kamionką

1796

Autor: Dmytro Bilash

Stowarzyszenie Polaków w Humaniu „Ognisko”

14 września 2025

PLAN

Plan prezentacji

01 Humań na mapie dawnej Rzeczypospolitej

02 Ród Potockich i jego miasto

03 Szkoła bazylianów

04 Zofiówka — ogród dla Zofii

05 Poeci z Humania

06 Polacy w Humaniu w XIX i XX wieku

07 Humań wielu kultur

08 Dziedzictwo dziś

MAPA

Humań na mapie dawnej Rzeczypospolitej

Mapa poglądowa przygotowana na potrzeby prezentacji.

- Humań i Tulczyn — dobra Potockich na Ukrainie
- Inne miasta dawnej Rzeczypospolitej

Humań leżał w województwie bracławskim, na dalekich kresach Rzeczypospolitej.

Krystynopol nad Bugiem był rodową siedzibą Potockich. Szczęsny Potocki przeniósł ją do Tulczyna, około 100 km na zachód od Humania.

KALENDARIUM

Pięć dat, które ukształtowały polski Humań

1726

Humań przechodzi w ręce Potockich — zaczyna się ponad stuletni okres ich panowania.

1765–1766

Bazylianie zakładają klasztor i szkołę dla młodzieży szlacheckiej.

1768

Koliszczyzna i rzeź humańska. Miasto trzeba odbudowywać.

1796

Szczęsny Potocki zakłada park Zofiówka dla swojej żony Zofii.

1832

Po powstaniu listopadowym car konfiskuje dobra humańskie Potockich.

01

Miasto Potockich

Przez ponad sto lat losy Humania splatały się z jednym z najpotężniejszych rodów Rzeczypospolitej.

HUMAŃ W RZECZYPOSPOLITEJ

Prywatne miasto na kresach

Humań był miastem prywatnym — należał nie do króla, lecz do magnatów. Od 1726 do 1832 roku jego właścicielami byli Potoccy.

Po wojnach XVII wieku miasto wyludniło się. Pod rządami Potockich odżyło jako ośrodek handlu i rzemiosła na szlaku ku Morzu Czarnemu.

Mieszkali tu obok siebie Polacy, Rusini — dzisiejsi Ukraińcy — i Żydzi. Każda z tych społeczności zostawiła w mieście swoje ślady.

POSTACIE

Ludzie, którzy zbudowali polski Humań

Franciszek Salezy Potocki

1700–1772

Wojewoda kijowski, zwany „królikiem Rusi”. Sprowadził do Humania bazylianów i ufundował ich klasztor.

Stanisław Szczęsny Potocki

1751–1805

Syn Franciszka. Odbudował miasto po 1768 roku i założył Zofiówkę. Zarazem jeden z przywódców konfederacji targowickiej.

Zofia Potocka

1760–1822

Słynna „Piękna Bitynka” z Konstantynopola, żona Szczęsnego od 1798 roku. Dla niej powstał park.

Aleksander Potocki

1798–1868

Syn Zofii, dziedzic Humania. Po powstaniu listopadowym stracił dobra, które car skonfiskował.

PORTRETY

Szczęsny i Zofia Potoccy

Zofia Potocka (1760–1822).

Stanisław Szczęsny Potocki (1751–1805).

Szczęsny Potocki, pan na Humaniu, odbudował miasto po koliszczyźnie 1768 roku.

Zofia, zwana „Piękną Bitynką”, została jego żoną w 1798 roku.

To dla niej powstał park Zofiówka — dziś najsłynniejsze miejsce Humania.

Szczęsny Potocki: mecenas Humania i targowiczanin.

Ten sam człowiek, który stworzył jeden z najpiękniejszych ogrodów Europy, zapisał się w historii Polski jako symbol zdrady z 1792 roku.

02

Szkoła bazylianów

Jedna z najlepszych szkół prawobrzeżnej Ukrainy i kuźnia polskich romantyków.

EDUKACJA

Klasztor i szkoła bazylianów

W 1765 roku powstał w Humaniu klasztor bazylianów — zakonników obrządku unickiego. Rok później otwarto przy nim sześcioklasową szkołę z językiem polskim.

Po rzezi 1768 roku klasztor i szkołę odbudowano w kamieniu. Szkoła należała do najbardziej prestiżowych w regionie.

Zamknięto ją w 1831 roku pod pretekstem epidemii cholery. Nigdy jej już nie otwarto.

Dawny klasztor bazylianów w Humaniu, XVIII w.

POECI

„Za-Go-Gra” — absolwenci z Humania

Pierwsze sylaby ich nazwisk dały nazwę grupie przyjaciół ze szkolnej ławy. Humań i jego historia wracały w ich twórczości przez całe życie.

Józef Bohdan Zaleski

1802–1886

Poeta, czołowy twórca „szkoły ukraińskiej” w polskim romantyzmie. Ukraina była dla niego krainą dzieciństwa i dumek.

Seweryn Goszczyński

1801–1876

Poeta i spiskowiec, autor powieści poetyckiej „Zamek kaniowski” (1828) o koliszczyźnie.

Michał Grabowski

1804–1863

Krytyk literacki i pisarz, teoretyk „szkoły ukraińskiej” i badacz dziejów Ukrainy.

03

Zofiówka — ogród dla Zofii

Romantyczny park krajobrazowy w dolinie Kamionki, uznawany za jeden z najpiękniejszych ogrodów Europy.

PARK

Jak powstała Zofiówka

Jan Stanisławski, „Noc w Zofiówce” — domena publiczna.

W 1796 roku Szczęsny Potocki rozpoczął budowę parku dla ukochanej Zofii. Projekt przygotował inżynier wojskowy Ludwik Metzell (1764–1848).

Kamienisty jar rzeki Kamionki zamieniono w krajobraz pełen skał, wody i zieleni. Prace trwały do 1802 roku.

Według tradycji Potocki podarował park żonie w dniu jej imienin w maju 1802 roku.

KRAJOBRAZ

Zakątki parku

Woda w roli głównej

Stawy, kaskady, fontanna tryskająca ze stosu głazów i podziemna rzeka, którą płynęło się łodzią w półmroku.

Mitologia w kamieniu

Groty, antyczne budowle i rzeźby nawiązujące do mitów greckich i do „Odysei”.

Pola Elizejskie

Spokojna łąka do wypoczynku. Strumień dzieli się tu na trzy kaskady zwane „Trzema Łzami”.

Ogród uczuć

Metzell chciał wywoływać u zwiedzających silne emocje — zachwyt, zadumę, a nawet lęk.

KULTURA

Zofiówka w literaturze i sztuce

Najsłynniejszy opis parku to poemat opisowy Stanisława Trembeckiego „Zofijówka”. Dla wielu czytelników poemat przyćmił nawet sam ogród.

Poeci przyjeżdżali do Zofiówki jak do mekki poezji — na „lekcję piękna”.

Park malowali i rytowali artyści XIX wieku, m.in. Jan Stanisławski w obrazie „Noc w Zofiówce” (1896).

KALENDARIUM

Losy Zofiówki

1796–1802	Budowa parku według projektu Ludwika Metzella.
1822	Umiera Zofia Potocka. Humań i Zofiówkę dziedziczy jej syn Aleksander.
1832	Konfiskata po powstaniu listopadowym. Park nazwano „Carycyn Sad” — ogrodem carycy.
1844	Przy parku powstaje szkoła ogrodnicza — dziś Narodowy Uniwersytet Ogrodnictwa w Humaniu.
XX wiek	Zofiówka staje się Narodowym Parkiem Dendrologicznym Akademii Nauk Ukrainy.
2007	Park zostaje wybrany jednym z „siedmiu cudów Ukrainy”.

FOTOGRAFIE

Zofiówka dawniej i dziś

Park przetrwał ponad 200 lat, zmieniając właścicieli, nazwę i trzy razy przynależność państwową.

Kaskada w Zofiówce, rycina z XIX wieku (Muzeum Narodowe we Wrocławiu).

Górny staw i kamienne grupy Metzella.

Pawilon w stylu antycznym.

04

Polacy w Humaniu w XIX i XX wieku

Niewielka, ale zamożna i aktywna społeczność, która zostawiła po sobie trwałe ślady.

XIX WIEK

Życie polskiej społeczności

Po konfiskacie dóbr Potockich Humań znalazł się na stałe w granicach Imperium Rosyjskiego. Polacy pozostali jednak ważną częścią miasta.

- Ziemiaństwo, urzędnicy, lekarze, nauczyciele i kupcy tworzyli niewielką, ale zamożną wspólnotę.
- Życie religijne i społeczne skupiało się wokół kościoła rzymskokatolickiego.
- Codzienność miasta z polskiej perspektywy opisał m.in. Henryk Ułaszyn, absolwent humańskiego gimnazjum.
- Po I wojnie światowej i wojnie polsko-bolszewickiej wielu Polaków wyjechało do odrodzonej Polski.

ŚWIĄTYNIA — DAWNIEJ I DZIŚ

Kościół Wniebowzięcia NMP

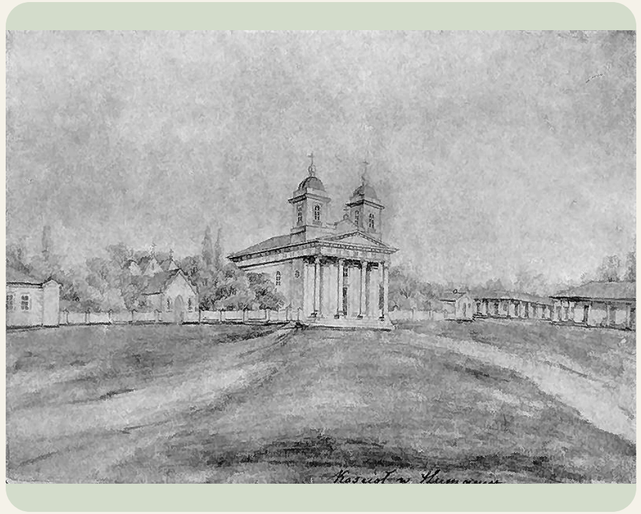

Dawniej: rysunek Napoleona Ordy, XIX wiek.

Dziś: ten sam kościół, już bez wież.

Kościół rzymskokatolicki w samym centrum Humania pochodzi z pierwszej połowy XIX wieku. Przypomina o udziale Polaków w życiu miasta.

W czasach sowieckich świątynię zamknięto. Od 1974 roku działała w niej galeria sztuki.

W latach 90. odrodziła się w Humaniu wspólnota rzymskokatolicka.

SĄSIEDZI

Humań wielu kultur

Historia Humania to historia współistnienia — czasem pokojowego, czasem tragicznego.

Polacy

Właściciele miasta, szkoła bazylianów, Zofiówka, kościół i polska literatura romantyczna.

Ukraińcy

Większość mieszkańców regionu. Ich historia, język i pamięć współtworzą dzisiejszy Humań.

Żydzi

Duża społeczność w XVIII i XIX wieku. W 1810 roku zmarł tu cadyk Nachman z Bracławia — jego grób co roku odwiedzają tysiące pielgrzymów.

PRZEWODNIK

Polskie ślady na mapie miasta

- **Zofiówka** — park założony przez Szczęsnego Potockiego dla żony Zofii
- **Dawny klasztor bazylianów** — miejsce szkoły, w której uczyli się polscy romantycy
- **Kościół Wniebowzięcia NMP** — centrum życia polskiej wspólnoty
- **Miejsca pamięci 1768 roku** — przypominające o ofiarach koliszczyzny
- **Literatura** — Humań w utworach Trembeckiego, Goszczyńskiego, Zaleskiego i Słowackiego

STOWARZYSZENIE „OGNISKO”

„Ognisko” w działaniu

Szkoła sobotnia

Język i tradycje

Dzieci i młodzież uczą się polskiego oraz poznają polskie zwyczaje, np. obchody Wszystkich Świętych.

Narodowe Czytanie

Od 2019 roku

„Ognisko” czytało wspólnie polską klasykę już pięć razy: w 2019, 2021, 2022, 2023 i 2025 roku.

Polski cmentarz

Pamięć

Członkowie sprzątają zabytkowy Cmentarz Polski i Mieszczański przy ulicy Uspieńskiej.

Konkurs „Kresy”

Recytacja

Uczniowie reprezentują stowarzyszenie w Konkursie Recytatorskim dla Polaków z Ukrainy we Lwowie.

Kultura

Spotkania

Warsztaty pisanek, koncerty muzyki organowej w Białej Cerkwi i Sezon Oglądania Filmów Polskich.

Goście i historia

Współpraca

Wizyty konsulów RP i naukowców z Polski oraz seminarium „Polacy w Humaniu: historia i współczesność”.

STOWARZYSZENIE „OGNISKO”

Dziedzictwo dziś — nasze zadanie

Polskie dziedzictwo Humania żyje dzięki ludziom, którzy o nim pamiętają i je przekazują.

- **Tradycja** — nawiązujemy do polskiego „Ogniska”, założonego w Humaniu w 1905 roku, które było centrum życia kulturalnego miejscowych Polaków
- **Szkoła sobotnia i święta** — uczymy dzieci i młodzież języka polskiego, obchodzimy Wigilię, Wielkanoc, 3 Maja i Święto Niepodległości
- **Dołącz do nas** — grupa stowarzyszenia na Facebooku działa od maja 2021 roku i skupia blisko 90 osób; zapraszamy też na spotkania i sobotnie zajęcia

Źródła i literatura

1. Roman Koropeckyj, „Humań”, Nowa Panorama Literatury Polskiej (nplp.pl).
2. Igor Krywoszeja, Norbert Morawiec, „Między szlachecką demokracją, rosyjskim samodzierżawiem a unicką duchowością — szkoła bazylianów w Humaniu”, „Echa Przeszłości” 2023.
3. Roman Aftanazy, „Humań i Zofiówka”, w: „Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej”, t. 10, Wrocław 1996.
4. Lidia Maria Czyż, „Zofiówka Szczęsnego Potockiego wśród ukraińskich stepów”.
5. Jerzy Łojek, „Dzieje zdrajcy. Szczęsny Potocki”, Warszawa 1995.
6. Muzeum Narodowe w Krakowie: Jan Stanisławski, „Noc w Zofiówce” (1896).
7. Encyclopedia of Ukraine, hasło „Uman”.

Dziękuję za uwagę

Humań jest miejscem, w którym polska historia wciąż jest obecna — w parku, w murach i w ludziach.

Dmytro Bilash · Stowarzyszenie Polaków w Humaniu „Ognisko”